

RECENZE

Хабургаев, Г. А.: Очерки исторической морфологии русского языка, Имена. Изд. Московского университета, Москва 1990, 296 стр.

Devět let po vydání publikace *Историческая грамматика русского языка* (ve spoluautorství s K. V. Gorškovovou)¹, pojaté jako vysokoškolská učebnice, vyšly Chaburgajevovy "Очерки...", soustředěné na problematiku jména v širokém slova smyslu a dávající autorovi svým záměrem větší svobodu v přístupu k výkladu a interpretaci materiálu. Tato větší svoboda se projevuje v možnosti mnohem detailnějšího pohledu (téměř 300 stran textu věnovaných výhradně morfologii jména), netradičních interpretací a hypotéz při objasňování vývojových procesů a též využití podnětů vzestých z diplomových prací, debat s kolegy apod. Takovéto pojetí umožňuje proti učebnicovému vidět morfologický vývoj mnohem plastičtější, v užším sepětí jednotlivých morfologických kategorií navzájem a s jevy na dalších jazykových rovinách - a co je pro Chaburgajeva příznačné, i v celé šíři a bohatství ruských dialektů - a konečně i jako výsledek sepětí jazyka s extralingvistickou skutečností (např. důsledky frekvence určitých lexikálních jednotek, popř. jejich tvarů na jejich morfologickou i lexikální podobu - srov. původní *коло* - nom. pl. *колеса*, užívané převážně v plurálovém tvaru,

který proto pronikl i do singuláru: *колесо*).

Podnětné je autorovo zamýšlení nad vztahem pojmu *system - norma - uzus* (+ pro novou dobu *kodifikace*)² v oblasti psaného jazykového projevu, z něhož pro výzkum morfologického vývoje vyplývá, že opírat se pouze o písemné památky je zavádějící, pokud máme na mysli historii národního jazyka v celé šíři, nikoli pouze historii jazyka spisovného. A není tomu tak jen proto, že písaři vždy dávají přednost knižnějším tvarům před hovorovými, ale i proto, že sám "typ jazyka" je v živé řeči jiný, upřednostňuje jiné lexémy a jiné tvary (v oblasti slovesa např. 1. a 2. osobu proti převažující 3. osobě v psaném projevu narativního charakteru, užití perfekta v dialogické řeči proti převažujícímu aoristu v monologické formě atd.).

Všimněme si některých interpretací, jež nově osvětlují okolnosti morfologického vývoje. Již výše jsme jako příklad uvedli vztah *коло* - *колеса* - *колесо*. V učebnicích historické gramatiky se obvykle spokojíme s konstatováním, že jde o staré konsonantické s-kmeny: *слово*, *небо*, *чудо*, *тело*, *коло*, které postupně přešly k o-kmenům neuter, ale jejich stopy nalézáme jak v češtině (*slovo*,

tělo x sloveso, těleso), tak v ruštině (небо - небеса, чудо - чудеса). G. A. Chaburgajev (i s odvoláním na další badatele, např. P. S. Kuzněcova, I. Totha) uvádí nejen zastoupení variantních tvarů v památkách a předpoklad, že v živé řeči se uvedené lexémy již jako s-kmeny nechovaly, ale i pozorování, že slovní tvary, zachovávající -es-, se často a v některých památkách důsledně piší s grafémem e (nikoli "jat") v kořeni. Z toho vyvozuje, že tvary тѣла - телесе, тѣлу - телеси existovaly ne jako varianty jednoho slova, ale jako synonyma typu голова - глава nebo dokonce глаз - око. Za symptomatické přitom pokládá, že v knižních textech frekvence tvarů s -es- dokonce stoupala a tyto tvary se (jako hyperkorektní) objevovaly i ve slovech, která ve vlastních staroslověnských památkách byla vzácná nebo se vůbec nevyskytovala, jako дрѣво, дѣло. Morfologický prostředek se tak stal stylistickým příznakem knižnosti i protikladu k hovorovým tvarům, skloňovaným již jako staré o-kmeny. Z uvedeného výkladu vidíme, že autor upozorňuje na protiklady v morfologickém vývoji, význam sepětí tvaru s konkrétním lexémem, místo tohoto lexému v hovorové a knižní řeči, stylistickou příznakovost některých morfologických prostředků a další fenomény, jimž většinou v učebnicích není (a vlastně ani nemůže být) věnována pozornost. Morfologie je v Chaburgajevově pojetí těsně propojena se syntaxí, ale i tvořením slov, uvedme např. pozorování, že složené tvary adjektiv vystupovaly často ve funkci substantivizovaných

přídavných jmen: Жаляху по немь ... добрии, а зѣлии радовахоуся, že člen měl slovo-tvornou funkci u adjektiv přivlastňovacích označujících vdanou ženu nebo vdovu: Приде Гюргевая ис Суждаля Смоленьску.

Některé autorovy formulace mohou ovšem vyvolávat pochybnosti. Srov. Если признать первоначальное противопоставление именных и членных форм как "неопределенных" (именные) и "определенных", подчеркивающих известность признака (членные - местоименные), то надо признать естественным, что последние могли употребляться только в функции определения, ибо сказуемое - это всегда новая информация, рема высказывания, следовательно, в предикате членные формы были невозможны." (s. 188). Opravdu je přísudek vždy rématem? Teoreticky na úrovni "langue" možná ano, ale v živé dialogické řeči ne. Ostatně Chaburgajev v citátu uvedený stav pokládá pouze za předpokládaný výchozí, pro staroruské období se již konstatuje, že složené tvary mohly vystupovat v přivlastku i v přísudku. Zajímavé je i pozorování o frekvenci adjektiv jako slovního druhu - poměrně nízká v informačních textech, vysoká v umělecké literatuře, kde ovšem plní především estetickou a expresivní funkci. Zánik jmenných tvarů u vztažných adjektiv se vysvětluje tím, že se jich užívalo převážně v nepřímých pádech atributivního vztahu : И цѣловавъ мощи възложиша въ ракоу камяноу, ale téměř nikdy v predikátu.

Studium Chaburgajevových Очерков dává četné podněty k zamyšlení nad složitostí

a nejednoznačnosti morfolo-
gického vývoje, doplňuje naše
znalosti historické grammatiky
především svou úzkou vazbou
na dialekty, ukazuje, že
i oblast zdánlivě tak pro-
zkoumaná, jako je morfologie,
dává prostor pro nová pozorová-
ní a novou interpretaci.³

POZNÁMKY:

¹ К. В. Горшкова, Г. А. Ха-
бургаев, Историческая граммати-
ка русского языка, Изд.
"Высшая школа", Москва 1981.

² Průpracování těchto pojmů
v rámci teorie spisovného ja-

zyka je především zásluhou B.
Havránka a Pražské lingvis-
tické školy, v posledních 20
letech pak Komise pro slovan-
ské spisovné jazyky při Mezi-
národním komitétu slavistů za
předsednictví A. Jedličky.

³ Z českých badatelů se ob-
dobnou problematikou z jiného
zorného úhlu a v omezení na
substantiva zabývá hlavně V.
Blažek, srov. jeho dosud ne-
vydanou monografii Problema-
tika staroruské substantivní
paradigmatiky (Popis paradig-
matiky substantiv v novgorod-
ském nářečí konce 13. - za-
čátku 14. století).

Zdeňka Trösterová

Азарх, Ю. С.: Словообразование и формобразование существи-
тельных в истории русского языка. Изд. "Наука", Москва 1984,
246 стр.

V. V. Виноградов считал од-
ной из первоочередных задач
русистики изучение специфики
словообразования частей речи,
роли словообразования в мор-
фологических процессах и в
выражении грамматических зна-
чений и формобразования в
словопроизводстве, историче-
ских переходов слов в лексемы
и лексем в словоформы (ср. В.
В. Виноградов: Русский язык.
Грамматическое учение о слове.
Москва-Ленинград, 1947, 31-
38). Параллельные и взаимо-
обусловленные изменения в
словообразовании и формообра-
зовании составляют предмет
исторической деривационной
морфологии. Вкладом для даль-
нейшего развития данной дис-
циплины является настоящая
работа. Ее автором является
московская русистка Ю. С.
Азарх, научный сотрудник

Института русского языка Рос-
сийской Академии наук. Моно-
графия посвящена проблеме со-
отношения в истории языка
подсистем морфологического
уровня - словообразования
и формобразования. В центре
внимания стоит анализ измене-
ний в суффиксальном слово-
образовании существительных.
Книга является составной
частью коллективного труда
*Историческая грамматика рус-
ского языка. Морфология*.
В предлагаемой работе не при-
водится полностью обширный
фактический материал, а лишь
некоторое число примеров не-
обходимых для иллюстрации
наблюдений и выводов.

Рецензируемая книга слага-
ется из пяти глав. В "Пред-
словии" (с. 3-6) можно позна-
комиться с целями историче-
ской деривационной морфоло-